

Contemporary Identity and Memory in the Borderlands of Poland and Germany

Contemporary Identity and Memory in the Borderlands of Poland and Germany

By

Aleksandra Binicewicz

Cambridge
Scholars
Publishing



Contemporary Identity and Memory in the Borderlands
of Poland and Germany

By Aleksandra Binicewicz

This book first published 2017

Cambridge Scholars Publishing

Lady Stephenson Library, Newcastle upon Tyne, NE6 2PA, UK

British Library Cataloguing in Publication Data

A catalogue record for this book is available from the British Library

Copyright © 2017 by Aleksandra Binicewicz

All rights for this book reserved. No part of this book may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior permission of the copyright owner.

ISBN (10): 1-5275-0015-2

ISBN (13): 978-1-5275-0015-0

Scientific work funded by the budget for science in the years 2013-2017
as a research project under the program "Diamond Grant" (Diamantowy
Grant)

This story is for you, Mum

CONTENTS

List of Abbreviations	ix
Acknowledgements	x
Foreword	xii
Introduction	1
Part I: Theory	
Introduction	8
Chapter One.....	10
The Near Future and the Recent Past	
Chapter Two	22
History and Collective Memory	
Chapter Three	33
History of the Borderlands of Poland and Germany	
Conclusion.....	54
Part II: Interviews	
Introduction	58
Chapter One.....	61
“I have a Gubin syndrome”. A Conversation with Czesław Fiedorowicz	
Chapter Two	76
Borderland Art? A Conversation with Michael Kurzweily	

Chapter Three	89
About Cooperation between Young People: Unithea. A Conversation with Malwina Donarska	
Chapter Four	98
Local Action, or “we do the impossible right away, for miracles you’ll have to wait a bit”. A Conversation with the “Otwarte” Group	
Chapter Five	111
A Project-based Landscape of the Borderland. A Conversation with Dorota Rutka	
Chapter Six	127
Tales from the Provincial Gallery. A Conversation with Ryszard Górecki	
Chapter Seven.....	139
“We’re rebellious because we want to do something”. A Conversation with the Members of the Youth Town Council of Gubin	
Conclusion.....	147
 Part III: Workshops	
Introduction	154
Chapter One.....	157
About Identity	
Chapter Two	182
Between the Past and the Present	
Chapter Three	205
The Story Told by Students from Frankfurt (Oder)	
Conclusion.....	229
Final Conclusion	235
References	242
Appendices	508

LIST OF ABBREVIATIONS

PRL - The Polish People's Republic (Polish: *Polska Rzeczpospolita Ludowa*)

GDR - German Democratic Republic / East Germany (German: *Deutsche Demokratische Republik*, DDR)

ACKNOWLEDGEMENTS

This book is an outcome of four years' worth of work under a grant awarded by the Minister of Science and Higher Education as a part of the "Diamond Grant" programme. From its very beginning, the project was supervised by Professor Andrzej Zaporowski, whom I would like to thank for his meticulous attention and his clarifications of complex issues. His involvement in the book is manifested by the presence of the theories, definitions and aspects which make up the theoretical body.

This publication could not have come into existence if it had not been for an elaborate construction composed of many events, places, encounters, conversations and people in my life. I owe the idea to face the issue of the contemporary of the borderlands to a culture expert and my close friend Iza Bekier who supported me with her advice, ideas and presence during some of the workshops dedicated to the youth, and encounters with the inhabitants, of the borderlands. Many interpretation leads would have been lost without her creativity and enthusiasm.

My gratitude also goes to all those who agreed to take part in my cultural research. I thank all those who dedicated their time and effort to meet and engage in the narration about the border and family stories. I thank the interviewees who were relentless in the search for answers to my questions. And I thank the students who regularly dedicated their time to meeting and talking to me as well as for taking on the artistic challenges that faced them during the workshops.

Each and every one of them is as much an author of this book as I am.

I wish to express my gratitude to all those who made these encounters possible: the head teacher of the Zbigniew Herbert Secondary School Complex in Słubice as well as the head of the Bolesław Chrobry Secondary School Complex in Gubin, and especially Ms. Alicja Tyl, who managed to overcome the difficulties with constructing a research group in Gubin.

My gratitude also goes to all those who are not named in this book or have not been quoted explicitly, but who gave me an insight into the everyday life of the inhabitants of the borderlands between Poland and Germany. I thank all the inhabitants who told me about their sometimes-difficult experiences of living and working in Poland and Germany.

I would also like to give my gratitude to those who helped me organise

meetings with the inhabitants of the borderland towns and organise research conferences, and those conference participants who, with their perspective, shed light on many new aspects associated with the borderlands. I thank those who helped me gain access to a body of literature about the complicated history of the region, and the staff at the public library in Gubin where I spent many hours working on the book in a friendly atmosphere.

Finally, my gratitude also goes to my family and friends who supported me with words of advice and encouragement throughout my work, who made me believe that this book will happen in moments of doubt: my mum, who is actually one of the inhabitants of the borderland, my grandmother, removed from the Eastern Borderlands who was generous with her memories of her youth, my brother Wojciech, along with my friends Iza, Edouard, Paulina, Szymon, Wiesław and Anne-Marie who kept an eye on the paragraphs that appeared on a once empty page.

Without the help of all these people, this book about the contemporary borderlands, a complex and fascinating geographic and cultural area, would surely not have come into existence.

FOREWORD

Borderlands are areas where different organisational methods and orders come into contact or intertwine. These areas are, at the same time, subject to the workings of time, potentially changing these aforementioned methods and making the (above-mentioned) contact or intertwining assume newer and newer forms. Among the many regions of the borderlands, one can distinguish those which include the different states and nations that populate them. This is what happens in this book. The author sets herself a goal of exploring the borderlands between Poland and Germany. She does so having adopted an appropriate research position which she believes will allow her to investigate the nature of the borderlands in the context of a presumable relation of difference, where the relation applies to the issue of order and time.

First, the author analyses the borderlands in terms of them presenting a hybrid. The assumption of this figure/state is that certain elements originally misfit and make the whole heterogeneous. In the case of the Polish-German borderland, this is about cultural difference. The latter provides a foundation for the specificity of all things concerned with a state and a nation. The author refers to the proposal formulated by myself which states that culture is a set of attitudes adopted by particular individuals to the relevant action of their own and of other people, taken within a network of varied interactions, including social ones. If such individuals share the above-mentioned sets of attitudes, they co-create groups, among which there are nations that found the frameworks of existence known as states. A fundamental feature of those attitudes which are called beliefs, intentions or desires is that they make the above-mentioned action ordered. The Polish-German borderlands are hybrid in nature, in a sense that they include potentially incommensurate organisational methods which are a function of potentially incommensurate cultures.

Secondly, the borderland is seen from the perspective of memory. This is where time is recorded. What the author means here is the memories of specific individuals. Moreover, in the book, she gives an account of her interactions with people who share their memories. This narrows down the area of research to a relatively small section of time and space. The procedure is more an advantage than a weakness of the book, as it

confronts the reader with living and dynamic matter. The key feature of this matter is based on a relational view of memory. It does not mean that the latter is a sort of a reservoir of all kinds of information about past events, even if the past events happened several or several dozen years before. Memory should be analysed in terms of the contemporary, which Paul Rabinow identified as a dynamic relation between modernity and tradition that covers the recent past and the future. The dynamism of the relation results from the nonlinearity of the space that it covers, where the relation itself has a temporal nature (it assumes a historical character). For the author, the modernity serves as a source of inspiration. On the one hand, “the figure” of the hybrid enables her to analyse experienced interactions (and other analysed materials) by tying the past with the present and the future. Thus, the memory refers to the current time, and it forms its inseparable ingredient.

On the other hand, the contemporary in its original version is considered as an attitude made up by other attitudes, or the above-mentioned modernity and tradition. The former boils down to pursuing the new; the latter – to preserving the old. In the context of the above-mentioned proposal, the author decides to treat the contemporary as an equivalent of culture. Thus, her intention is to use a figure, which will allow her to analyse the situation in terms of a hybrid. At the same time, the author distances herself from the project of Rabinow and other anthropologists of the contemporary to give up the notion of a culture/such a thing as specific cultures. She understands that it is not possible to keep the meaning of culture seen as a separate, coherent and timeless monad. The author believes, and I share this view, that we can successfully consider culture as an equivalent of the notion of the contemporary, when, in both cases, we have a set of attitudes in mind. She adds, however, going beyond the construction of Rabinow, that culture should be viewed in terms of holism. I believe that the contemporary, seen as a relation between modernity and tradition, could also be analysed in these terms. After all, there is tension between the attitudes that form a given set; this is one of the ways for individuals to remain flexible in reacting to stimuli from the world of events, including the actions of other people.

The author’s intention is to show the people who live in the borderlands in such a way as to make their action evidence the attitude of the contemporary. This attitude has a complex nature and it is a product of modernity and tradition, meaning that the relation of one to the other can be changeable and that they do not have to be equal. In other words, the person in action may – and usually does – give privilege to one component of the contemporary at the expense of another/the other. In the book, the

author gives an account of, among others, the relative typicality of actions defined through the analysed complex attitude. Thus, she concludes that particular groups of the analysed individuals speak in favour of innovation, while others advocate conservatism. She refrains from valorising such attitudes. Instead, she makes a reference to the borderland. The latter has a hybrid nature because it is co-created by different faces of the contemporary. These faces do not simply correspond with differences between nations (or states). Instead, in the borderlands, there is a series of incommensurate interactions between people who are ascribed a different nationality (or statehood). Such interactions are one of the founding factors of appropriate attitudes (and sets of attitudes). However, this is not the only important factor. The interaction itself, whose component is action, is conditioned by attitudes. Let us not forget that there is feedback between one and the other. This is one of the reasons why memory is an important determinant of the current. It leads to an attitude of tradition. Naturally, the means of the ordering of current behaviours may be dictated by the memory of past events. However, as the author shows, there is a slightly dominant alternative according to which nurtured memories can turn an individual into a hostage.

On the other hand, there is a different tendency present in the book. What I mean here is an individual's and groups' pursuit of the new. It is manifested in distancing oneself from an isolation of the strange, meaning, in the context of the work presented here: German, and further, European. Perhaps, the modern attitude has fewer representatives than the traditional attitude, but it points out the role of the borderland as a catalyst in going beyond what is given to us, in a positive sense of the word. Let us not forget that the author's contacts are limited to people who come from one side of the border – the Polish side. The choice was dictated by the methodology and content-related considerations. Keeping in mind the limitations, the author decided to check how homogenous the attitudes of the inhabitants of one part of the borderland are. It turned out that the attitudes of the contemporary to the borderlands are different, although indicative of the above tendency. In this sense, I believe that the book evidences the problematic nature of the border, which is valuable for the purposes of cognition. I also think that, in the future, we can expect a similar observation to emerge across the border. It is not a coincidence that the author advocates the status of a hybrid. The practice so far shows that interactions between the inhabitants of both sides of the border are as much random as they are superficial. Therefore, I believe that the situation is more of a cause than an effect of the above-mentioned status.

What makes the case so interesting is that the author engages in direct

contact with the inhabitants of the borderland. Let us not forget that they are identified or shown as citizens of a given state and members of a specific nation. Embedded in the Post-Enlightenment model of group identity, they might see the other party in those same terms. At least, this is what happens in the case of the protagonists of this book, although many other sources point to a universality of such an attitude in Europe. The above-mentioned identity has two faces. First, there are Poles and there are Germans. I am far from claiming that the above identity model is the foundation of coherent, separate and timeless wholes. Just like the anthropologists of the contemporary, I distance myself from such a view of the culture. Nonetheless, I think that such a picture is still maintained within the society, for instance, through stereotypes. Secondly, specific Germans and specific Poles inhabit particular administrative units of their respective countries. The author comes into contact with two basic units in the Republic of Poland and the Federal Republic of Germany, that is, the Lubuskie Voivodeship and the Land of Brandenburg. In this context, interestingly, one can see that those units are culturally different from the rest of the state whose part they are. A meaningful fact is that the borderland that connects them is barely seventy years old. The events of the 20th century set against each other migrants and natives who were unknown to each other, victims of different totalitarian systems. Therefore, the relations between the two groups seem to be based on general national stereotypes rather than local means of mutual identification.

The author decides to confront this type of complex macro level with a micro level of human interactions. She restricts the research to the Polish section of the borderland and chooses two borderland towns, that is, Gubin and Ślubice, which are separated from Germany by rivers: the Lusatian Neisse and the Oder, which form a natural border. The author is aware of the differences between the towns in terms of their relations with their twin towns across the border. Whereas Gubin might be considered comparable in terms of its human potential to the neighbouring Guben, Ślubice is clearly no match for Frankfurt (Oder) in this category. In relation to these localities, the author presents the network of interactions that exist between not only the inhabitants of both banks, but the peers who live on both sides of the rivers, who, as students, identify themselves in the context of events occurring in the borderlands. The students are accompanied by all sorts of professionals who are in one way or another involved in the borderland. With face-to-face interaction with the informers and first-hand information, the author adopts a basic level of analysis. She becomes a participant of new interactions. Thus, she confronts a stereotypical and ideologized picture of a stranger and oneself

derived from a macro level with a picture that results from human interactions at a micro level. In this way, she obtains knowledge, which, however, is not her exclusive property, nor an exclusive property of a reader of this book.

From now on, the knowledge affects all parties to the interaction. Let us start with the reader. The reader faces a section of the Polish-German borderland presented in three parts. Part one is formed by a theoretical background and historical perspective of the subject of research. The author refers to basic terms and research problems, placing her inquiries in an appropriate paradigm. The inquiries consist of, among others, developing her own pathway through the juxtaposition of culture with the contemporary, and the latter with the issue of memory. The accompanying description of history helps the theoretical deliberation embed itself in a concrete reality. Part two serves as a transition to the level of a dialogue with the inhabitants of the borderlands. There, the floor is given to professionals, specialists and activists, nearly all of whom are Polish. These people take the effort of solving local economic and social problems. They include cultural activists and artists. They act individually or in groups. The thing that connects them all is the aim of activating local communities and the service-like nature of their work. In this meaning, they are often the silent protagonists of events; their work does not often meet with interest or attention. In any case, they are an example of people who consciously engage in a network of interactions for the benefit of and in relation to the process of turning the hybrid borderland into a space of communicating vessels.

Part three is similar to part two due to the focus on the micro level of human interactions. It is different, however, because the author is engaged on a project that involves workshops dedicated to the youth. The reader is to meet three groups of Polish students living in the borderlands. The first two groups are students who receive their education in Gubin and Słubice. The third group is composed of students who go to school in Frankfurt (Oder). The author gives the floor to the young people and she lets them use various forms of expression. The aim is to present an accurate picture of the everyday reality experienced by the teenagers. Naturally, the author makes use of a series of filters that direct students' attention to the problem in which she is interested. Nonetheless, what she obtains is a message full of subjective feelings and reflection. Here, the specificity in the reception of the borderland world is revealed. Unlike specialists, students are not obligated to make the effort of activating intercultural relations, at least not with their peers. It is symptomatic that the Polish-German borderland offers no encouragement for them to do so. The decision is up to each and

every student. It turns out that those who decide to study abroad are more open to the new. They think more of their German peers and they are greater optimists. The students of Polish schools in the borderland, in turn, are more conservative and, as has already been said, they are more likely to refer to traditions.

The interactive character of the research adopted by the author caused that the knowledge of one's own perception of the borderland affect every party to the interaction. There are two problems I should like to mention here. First, the purviews of knowledge of two parties to an interaction are not symmetrical. The author and her informers do not necessarily share attitudes towards a given issue. The greater the informer's awareness of their role, the more evident it is. In this sense, part two shows the way the author discovers the professional status of an informer. Secondly, interaction modifies the amount of knowledge possessed so far. It applies to both parties. In addition, one should remember that cooperation between a researcher and an informer may involve groups. This is why I consider workshops dedicated to the youth to be a valuable form of research. During such research, there is interaction between the researcher and the informer; but there is also interaction between the students. A network of such relations allows, especially young people, to reflect on their current view of the world and adopt a critical approach to it. I believe that the reader is another link in a chain of the transmission of knowledge, as they experience the human interactions during which the transmission takes place.

This kind of anthropological assertion must, of course, take into account external conditions. What I mean here is the above-mentioned issue of the macro level that provides a context for the perception of the local relations. This is evidenced by numerous comments made especially by the students who naturally receive stimuli from the external world rather than initiate them. Political and economic conditions in relation to large groups constitute a rigid framework of acceptable forms of mutual interaction in the analysed borderland. Still, I think that the above-mentioned perception of local relations should rely on the notion of culture. Keeping in mind that we speak of attitudes that set the azimuth of human action, we can see culture defined like this as an essential indicator of political and economic conduct, where this indicator is identified on a possibly individual level. One can presume that the interactions that take place at a micro level define the processes identified at a macro level. In this sense, culture is an attribute of an individual who, in action, interacts with other people, and thus creates a social network, which is a foundation of all things political, economic and others. Research in the borderland is

important not only because the borderland can be seen from the perspective of the local. The borderland is a measure of the relations existing between large-scale systems; a measure, which is exceptionally sensitive to changes.

The borderland is special in the context of the above-mentioned relation of difference. The most vivid example is provided by the cultural difference. Interaction seen like this is intriguing and problematic as the action of parties to interaction is potentially conditioned by different sets of attitudes. The actions rely on different ordering systems. Whether or not interaction leads to the normalization of the orders is a cognitive challenge for both parties; it is a cause of a cultural shock. The borderland analysed by the author is an example of an area where the cognitive dissonance of either party is significant seeing the macro context. The results of the research support this statement. It is no surprise then that many inhabitants of the analysed area adopt a conservative attitude. It points to the significant role of the relation of difference in human relations. The hybridity of the borderland does not have an aesthetic value. It cannot be said that the hybrid is a popular cognitive figure. Far from it. Too often does it prove misleading. Nonetheless, one cannot ignore the incommensurate state of the parties to a potential interaction. This is evidenced by the attitudes adopted by the author's interviewees.

One can ask about the possible scenarios of the above state. We should not expect the relation of difference to be removed from the analysis of human interactions. It is too firmly embedded in the cognition process. One can assume, however, that the strength of the relation may change. In addition, one should assume that the relation is accompanied by other relations. If one adopts a holistic approach, the analysis of human relations does not refer to one simple interpretation key. We should note that – based on the example of conversations with the students – although the majority of the informers speak about the people who live across the border with a certain reserve, there are also those who are not afraid to spend their time there. They do not have a big problem with entering a series of interactions with people who live across the border. In this situation, as pointed out by many researchers who analyse intercultural relations, the cultural shock is as much of a challenge as it is an opportunity to transform one's cultural baggage. I think that the author has managed to capture this element, which is, if not the greatest, then, one of the greatest advantages of this book. In the context of cultural issues, life on the border is not an easy process. Especially when it comes to a border between systems such as states and nations where an individual is exposed to pressures from two directions: their own system and the alien system. I

believe that this book will help readers to understand that an individual can cope with these pressures, keeping in mind that the contemporary, viewed in terms of change and process, has many different faces.

Prof. Andrzej Zaporowski

Opowieść dla mojej Mamy

SPIS TREŚCI

Podziękowania.....	xxv
Przedmowa	xxvii
Wstęp.....	251
Część I: Teoria	
Wstęp.....	258
Rozdział pierwszy	260
Bliska przyszłość i nieodległa przeszłość	
Rozdział drugi	273
Historia i pamięć zbiorowa	
Rozdział trzeci	284
Historia pogranicza polsko-niemieckiego	
Zakończenie.....	305
Część II: Wywiady	
Wstęp.....	308
Rozdział pierwszy	311
„Mam chorobę gubińską” – rozmowa z Czesławem Fiedorowiczem	
Rozdział drugi	326
Sztuka pogranicza? Rozmowa z Michaeliem Kurzwellym	
Rozdział trzeci	339
O współpracy młodych: Unithea – rozmowa z Malwiną Donarską	

Rozdział czwarty	348
Lokalne działanie, czyli „niemożliwe robimy od zaraz, na cuda trzeba chwilę poczekać” – rozmowa z Grupą „Otwarte”	
Rozdział piąty	362
Projektowy krajobraz pogranicza – rozmowa z Dorotą Rutką	
Rozdział szósty	380
Opowieści z „Galerii prowincjonalnej” – rozmowa z Ryszardem Góreckim	
Rozdział siódmy	393
„Jesteśmy zbuntowani, bo chcemy coś robić” – wywiad z członkami Młodzieżowej Rady Miasta w Gubinie	
Zakończenie.....	401
Część III: Warsztaty	
Wstęp.....	408
Rozdział pierwszy	411
Miasto to ludzie. Wyobrażenia	
Rozdział drugi	437
Między minionym a obecnym	
Rozdział trzeci	462
Opowieść uczniów z Frankfurtu nad Odrą	
Zakończenie.....	487
Finalne wnioski	494
Bibliografia.....	502
Załączniki	508

PODZIĘKOWANIA

Publikacja ta jest świadectwem mojej blisko czteroletniej pracy nad otrzymanym z rąk Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego grantem przyznawanym w ramach programu „Diamantowy Grant”. Nad całym przedsięwzięciem od samego początku opiekę naukową sprawował Profesor Andrzej Zaporowski, któremu dziękuję za merytoryczną czujność oraz rozjaśnianie kwestii zawilych. Jego obecność w tej pracy zaznacza się pod postacią wykorzystanych założeń, definicji i zagadnień, stanowiących teoretyczny korpus książki.

Niniejsza publikacja nie powstałaby, gdyby nie misternie utkana konstrukcja, na którą złożyło się wiele wydarzeń, spotkań, rozmów i osób w moim życiu. Sam pomysł zmierzenia się z tematem współczesności pogranicza zawdzięczam rozmowom z kulturoznawczynią i bliską przyjaciółką, Izą Bekier, która wspierała mnie radami, pomysłami oraz uczestnictwem w niektórych ze zorganizowanych z młodzieżą warsztatach oraz spotkaniach z mieszkańcami strefy przygranicznej. Bez jej twórczego entuzjazmu wiele istotnych tropów interpretacyjnych przepadłoby bez śladu.

Podziękowania kieruję także w stronę wszystkich tych, którzy zgodzili się na udział w przygotowanych przeze mnie badaniach kulturowych. Dziękuję osobom, które znalazły czas i chęć spotkania się i poprowadzenia narracji związanych nie tylko z samą granicą, ale także z prywatnymi historiami. Dziękuję rozmówcom poddającym się dobrowolnie trudowi znalezienia odpowiedzi na zadane pytania. Dziękuję także tym uczniom, którzy nie tylko regularnie znajdowali czas na to, by spotkać się i porozmawiać ze mną, ale także pochyłali się nad artystycznymi wyzwaniem, które stanęły na ich drodze w trakcie prowadzonych warsztatów.

Każda z tych osób jest w równej mierze co ja autorem tej książki.

Dziękuję również wszystkim osobom, które te spotkania mi umożliwiły: dyrekcji Zespołu Szkół Ogólnokształcących im. Zbigniewa Herberta w Słubicach oraz Zespołu Szkół Ogólnokształcących im. Bolesława Chrobrego w Gubinie, a szczególnie pani Alicji Tyl, dzięki której udało mi się pokonać problemy ze skonstruowaniem grupy badawczej w Gubinie.

Moje podziękowania ślę także w stronę wszystkich tych, którzy w tej książce nie są wymienieni z imienia i nazwiska lub też nie zostali wprost zacytowani, ale umożliwili mi wgląd w codzienność mieszkania na granicy polsko-niemieckiej. Dziękuję wszystkim mieszkańcom, którzy zechcieli podzielić się ze mną swoimi, nierzadko trudnymi, doświadczeniami mieszkania i pracy w Polsce i Niemczech.

Niezbędne wydaje mi się także podziękowanie tym, którzy wspomogli mnie w organizacji spotkań z mieszkańcami miast przygranicznych oraz konferencji naukowych, i tych konferencji uczestnikom, którzy z kolei swoją perspektywą rzucali światło na wiele nowych zagadnień związanych z pograniczem polsko-niemieckim. Dziękuję także tym, którzy umożliwili mi zdobycie niezbędnej literatury traktującej o skomplikowanej historii regionu, pracownikom Biblioteki Miejskiej w Gubinie, gdzie spędziłam w przyjaznej atmosferze wiele godzin swojej pracy nad tą książką.

A w końcu także podziękowania dla wszystkich osób bliskich memu sercu, rodzinie i przyjaciołom, którzy wspierali mnie w trakcie pisania swoją radą i krzepiącymi słowami, którzy w chwilach zwątpienia podtrzymywali wiarę, że książka ta powstanie: mojej mamie, mieszkance pogranicza, która dała mi pewność, mojej babci przesiedlonej z Kresów Wschodnich, która dzieliła się hojnie wspomnieniami ze swojej młodości, mojemu bratu, Wojciechowi, a także Izie, Edwardowi, Paulinie, Szymonowi, Wiesławowi oraz Anne-Marie, która czuwała nad kolejnymi akapitami pojawiającymi się na początkowo pustej stronie.

Bez wszystkich tych osób nie powstałaby opowieść o współczesnym pograniczu, tak skomplikowanym i fascynującym obszarze geograficzno-kulturowym.

PRZEDMOWA

Pogranicze stanowi obszar, gdzie stykają się lub splatają różne sposoby organizacji czy porządku. Obszar ten podlega jednocześnie działaniu czasu, który potencjalnie zmienia owe sposoby, a co za tym idzie – nadaje wspomnianemu stykowi czy splotowi coraz to inną postać. Spośród różnych obszarów pogranicza wyróżnić można to, które obejmuje różne państwa i zamieszkujące je narody. Tak jest w wypadku niniejszej książki. Jej autorka stawia sobie za cel zbadanie pogranicza polsko-niemieckiego. Czyni to, przyjmując stosowne stanowisko badawcze, które, jak uznaje, pozwoli jej stwierdzić, jaki charakter ma pogranicze w kontekście założonej relacji różnicy, jeśli relacja ta odniesiona zostanie do problemu porządku i czasu. Po pierwsze, autorka rozważa pogranicze w kategoriach hybrydy. Figura ta zakłada pierwotne niedopasowanie stosownych elementów, przez co uformowana dzięki nim całość cechuje się niejednorodnością. W wypadku pogranicza polsko-niemieckiego chodzi o odrębność kulturową. Na tej ostatniej zatem zasadza się swoistość tego, co państwowe i narodowe. Autorka odwołuje się do propozycji osoby to piszącej, że kultura stanowi zbiór postaw, jakie poszczególne jednostki zajmują wobec stosownych działań własnych i cudzych, podejmowanych w sieci różnorodnych interakcji, w tym społecznych. O ile jednostki takie dzielają wspomniane zbiory postaw, o tyle współtworzą grupy, spośród których wyróżnia się narody, fundujące ramy bytowania zwane państwami. Cechą fundamentalną postaw zwanych przekonaniem, intencjami czy pragnieniami jest to, że czynią one wspomniane działania uporządkowanymi. Pogranicze polsko-niemieckie ma charakter hybrydowy w tym sensie, że obejmuje potencjalnie niewspółmierne sposoby organizacji, które są funkcją potencjalnie niewspółmiernych kultur.

Po drugie, pogranicze widziane jest w perspektywie pamięci. To w tej ostatniej rejestrowany jest czas. Autorka ma na myśli pamięć konkretnych osób. Co więcej, w książce zdaje relację ze swej interakcji z osobami, które dzielą się tą pamięcią. Pozwala to zawęzić obszar badań do stosunkowo niewielkiego wycinka czasu i przestrzeni. Zabieg ten stanowi raczej walor niż słabość książki, gdyż sprawia, że czytelnik zderza się z materiały żywą i dynamiczną. Cecha tej materii zasadza się na relacyjnym ujęciu pamięci. Nie jest zatem tak, że ta ostatnia stanowi rodzaj rezerwuaru, z którego czerpać można wielorakie informacje na temat tego,

co było onegdaj, choćby owo onegdaj dotyczyło kilku czy kilkudziesięciu lat wstecz. Pamięć należy rozważać w kategoriach współczesności, którą Paul Rabinow ujął jako dynamiczny stosunek nowoczesności i tradycji obejmujący niedaleką przeszłość i przyszłość. Dynamizm tego stosunku wynika z nieliniowości przestrzeni, jaką obejmuje, gdzie sam stosunek ma charakter czasowy (nabierając charakteru historycznego). Figura nowoczesności stanowi dla autorki źródło inspiracji. Z jednej strony, figura ta pozwala jej analizować doświadczane interakcje (i inne analizowane materiały), wiążąc przeszłość z teraźniejszością, a także z przyszłością. W ten sposób pamięć zostaje odniesiona do tego, co bieżące, stanowiąc jego nieodzowny składnik.

Z drugiej strony, współczesność w swej wersji oryginalnej traktowana jest jako postawa, na którą składają się inne postawy czy wspomniana nowoczesność i tradycja. Pierwsza ma sprowadzać się do dążenia ku temu, co nowe, zaś ostatnia – zachowywania tego, co stare. Autorka decyduje się – w kontekście wyżej wspomnianej propozycji – na uznanie współczesności za ekwiwalent kultury. Pragnie tym samym wykorzystać figurę, która pozwala zanalizować sytuację na obszarze hybrydowym. Jednocześnie autorka dystansuje się wobec projektu Rabinowa i innych antropologów współczesności, aby zrezygnować z pojęcia kultury. Rozumie, że nie da się podtrzymywać rozumienia kultury jako odrębnej, spójnej i bezczasowej monady. Autorka uważa jednak, ja zaś podzielałam jej stanowisko, że można z powodzeniem ujmować kulturę jako ekwiwalent pojęcia współczesności, kiedy w obu wypadkach ma się na myśli układ postaw. Dodaje jednak, co wykracza poza konstrukcję Rabinowa, że kulturę rozważa w kategoriach holizmu. Sądzę, że współczesność jako stosunek nowoczesności i tradycji da się również tak rozważać. Wszak między postawami tworzącymi dany zbiór także występują napięcia; to dzięki nim, między innymi, jednostka zachowuje elastyczność, reagując na bodźce świata zdarzeń, w tym działań innych ludzi.

Zamiarem autorki jest takie ramowanie ludzi mieszkających na pograniczu, aby ich działania poświadczały o postawie współczesności. Postawa ta ma charakter złożony i stanowi wypadkową nowoczesności i tradycji w tym sensie, że stosunek pierwszej do drugiej nie tylko może być zmienny, ale też nie mieć charakteru równościowego. Innymi słowy, osoba działająca może – i zwykle tak czyni – uprzywilejowywać jeden składnik współczesności kosztem drugiego składnika. Autorka zdaje w książce relację, między innymi, ze względnej typowości działań określonych przez omawianą złożoną postawę. Stwierdza zatem, że poszczególne grupy badanych ludzi opowiadają się raczej po stronie tego, co nowatorskie, albo tego, co zachowawcze. Nie waloryzuje jednak takich postaw. Odnosi je

zaś do obszaru pogranicza. To ostatnie ma charakter hybrydowy, między innymi dlatego, że współtworzą je różne oblicza współczesności. Oblicza te nie odpowiadają po prostu różnicom międzynarodowym (czy międzypaństwowym). Jest raczej tak, że na pograniczu ma miejsce szereg niewspółmiernych interakcji między ludźmi, którym przypisana jest różna narodowość (czy państwowość). To owe interakcje są jednym z czynników fundujących stosowne postawy (i ich zbiory). Nie o ten czynnik wyłącznie chodzi. Również sama interakcja, której składnikiem jest działanie, jest warunkowana przez postawy. Nie zapominajmy zatem, że między jednym a drugim dochodzi do sprzężenia zwrotnego. Dlatego, między innymi, pamięć jest ważnym elementem decydującym o identyfikowaniu tego, co bieżące. Składa się ona na postawę tradycji. Oczywiście, sposób porządkowania bieżących zachowań może być różnie dyktowany przez pamięć o tym, co było. Jednakże, co pokazuje autorka, w grę wchodzi również nieco dominujący wariant, w ramach którego pielęgnowanie przeszłości czyni z jednostki jej zakładnika.

Z drugiej strony, w książce obecna jest inna tendencja. Mam na myśli dążenie nie tylko przez jednostki, ale też grupy, do tego, co nowe. Wyraża się to w dystansowaniu wobec izolacji od tego, co obce, w domyśle niemieckie, a dalej – europejskie. Podzielanie postawy nowoczesnej jest być może słabiej reprezentowane niż podzielenie postawy tradycyjnej, jednak wskazuje na rolę pogranicza jako katalizatora wykraczania poza to, co zastane, w jak najbardziej pozytywnym tego słowa znaczeniu. Nie zapominajmy przy tym, że autorka ogranicza swe kontakty badawcze do grup pochodzących z jednej, polskiej strony granicy. Wybór ten podyktowany został względami metodologicznymi i merytorycznymi. Świadoma tego ograniczenia autorka postanowiła sprawdzić, na ile mieszkańcy jednej części pogranicza reprezentują postawy homogeniczne. Okazało się, że postawy współczesności wobec pogranicza są różne, choć wskazujące na wspomnianą wyżej tendencję. W tym sensie uważam, że książka wydobywa problematyczny charakter granicy, co jest poznawczo cenne. Jednocześnie myślę, że w przyszłości można by spodziewać się podobnej obserwacji z drugiej strony granicy. Wszak nieprzypadkowo autorka postuluje stan hybrydy. Dotychczasowa praktyka pokazuje bowiem, że interakcje między mieszkańcami obu stron granicy mają charakter tyleż wyrywkowy, co powierzchowny. W związku z tym sądzę, że sytuacja taka jest raczej przyczyną niż skutkiem wspomnianego stanu.

Sprawa jest o tyle interesująca, że autorka skupia się na bezpośrednim kontakcie z mieszkańcami pogranicza. Nie zapominajmy zaś, że są oni identyfikowani lub ramowani jako jednocześnie obywatele danego państwa i członkowie danego narodu. Wpisani w pooświeceniowy model

tożsamości grupowej, potencjalnie w taki sposób postrzegają drugą stronę. Jest tak przynajmniej w wypadku bohaterów tej książki, choć wiele innych źródeł wskazuje na powszechność takiej postawy w przestrzeni europejskiej. Wspomniana tożsamość ma dwa oblicza. Po pierwsze, mowa jest o Polakach i Niemcach. Nie twierdzę bynajmniej, aby wspomniany model tożsamościowy fundować miał obecnie spójne, odrębne i bezczasowe całości. Podobnie jak antropologowie współczesności, dystansuję się wobec takiego ujmowania kultury. Uważam jednak, że tego rodzaju obraz jest wciąż podtrzymywany w przestrzeni zdroworoządkowej, między innymi, poprzez liczne stereotypy. Po drugie, poszczególni Niemcy i poszczególni Polacy zamieszkują określone jednostki administracyjne swych państw. Autorka zetknęła się z pograniczem łączącym dwie podstawowe jednostki Rzeczypospolitej Polskiej i Republiki Federalnej Niemiec, czyli, odpowiednio, województwo lubuskie i land Brandenburgię. W tym kontekście interesujące jest nie tyle to, że owe jednostki cechują się swoistą odrębnością kulturową wobec reszty państwa, którego są częścią. Znaczący jest fakt, że pogranicze, które je łączy, liczy sobie nieco ponad siedemdziesiąt lat. Zdarzenia wieku XX sprawiły, że wobec siebie stanęli nie znający się wcześniej migranci i tubylcy, a jednocześnie ofiary różnych systemów totalitarnych. To sprawia, że relacje łączące obie grupy wydają się opierać raczej na ogólnonarodowych stereotypach niż lokalnych sposobach wzajemnej identyfikacji.

Otóż autorka postanowiła, między innymi, zderzyć tego rodzaju złożony poziom makro z poziomem mikro międzyludzkich interakcji. Ograniczając badania do polskiej części pogranicza, wybrała dwa ośrodki miejskie, czyli Gubin i Słubice, które od Niemiec dzielą rzeki Nysa Łużycka i Odra, tworzące naturalną granicę. Autorka była przy tym świadoma, że oba miasta różnią się od siebie w kontekście relacji z siostrzanymi ośrodkami po drugiej stronie granicy. O ile Gubin jest porównywalny co do potencjału ludzkiego z sąsiednim Guben, o tyle Słubice wyraźnie ustępują pod tym względem znajdującemu się po drugiej stronie Frankfurtowi nad Odrą. To w odniesieniu do tych miejsc autorka przedstawia sieć interakcji, które łączą nie tyle i nie tylko mieszkańców obu stron rzek, lecz przede wszystkim rówieśników z jednej ich strony, którzy jako uczniowie identyfikują siebie w kontekście tego, co dzieje się na pograniczu. Tym ostatnim towarzyszą różnego rodzaju zawodowcy, którzy w taki czy inny sposób uwikłani są w granicę. Autorka przyjmuje tu możliwie podstawowy poziom analizy, stykając się twarzą w twarz ze swymi informatorami i budując swą narrację w oparciu o informację uzyskaną z pierwszej ręki. Sama zatem staje się uczestnikiem nowych interakcji. W ten sposób konfrontuje stereotypowy, ale też zideologizowany